

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI ANTROPONIMLARNING STRUKTURAVIY VA SEMANTIK TAHLILI

Maxfuza Xidirova

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti o'qituvchisi

Ne'matova Dilshoda

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya fakulteti 4 kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu tezis ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning tuzilishi va ma'nosini sodda qiyosiy yo'l bilan o'rganishga bag'ishlanadi. Antroponim deganda shaxsga berilgan ism, familiya, ota ismi, taxallus va laqab kabi birliklar tushuniladi. Bunday birliklar faqat odamni ajratish uchun xizmat qilmaydi. Ularda xalq tarixi, oilaviy an'ana, diniy qarash, kasb, ijtimoiy mavqe va madaniy xotira ham aks etadi. Tezisdagi ingliz tilidagi John Smith, Oliver Twist, Tom Sawyer kabi antroponimlar hamda o'zbek tilidagi Otabek, Kumush, Yusufbek hoji, Zaynab kabi nomlar tahlil qilinadi. Tahlil davomida strukturaviy, semantik, qiyosiy va kontekstual metodlardan foydalaniladi. Strukturaviy tahlil orqali ism, familiya, ota ismi va laqabning shakliy qurilishi ko'rsatiladi. Semantik tahlil orqali antroponimlarning ma'nosi, madaniy belgisi va badiiy matndagi vazifasi aniqlanadi. Qiyosiy tahlil ingliz va o'zbek nomlash tizimlari orasidagi o'xshash va farqli jihatlarni ochishga yordam beradi. Tadqiqot natijasida ingliz antroponimlarida familiya, kasb va ijtimoiy qatlam belgisi kuchliroq ko'rinishi, o'zbek antroponimlarida esa ota ismi, hurmat shakli, diniy mazmun va oilaviy qadriyatlar aniqroq namoyon bo'lishi aniqlanadi. Tezisning amaliy ahamiyati shundaki, undagi kuzatishlar tarjima, adabiy matn tahlili va til o'qitish jarayonida foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: antroponim, onomastika, ism, familiya, semantik tahlil, strukturaviy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

KIRISH

Til inson hayotini tartibga soluvchi eng muhim vositalardan biridir. Har bir xalqda odamga ism qo'yish oddiy jarayon emas. Ism tanlashda ota-ona orzusi, diniy e'tiqod, tarixiy xotira, go'zallik haqidagi qarash va jamiyatdagi an'analar hisobga olinadi. Shuning uchun antroponimlar tilshunoslikda alohida o'rganiladi. Onomastika barcha atoqli otlarni o'rgansa, antroponimika aynan odam nomlari bilan shug'ullanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs nomlarini qiyosiy o'rganish ikki xalqning nomlash madaniyatini tushunishga yordam beradi.

Mavzuning dolzarbligi tillararo aloqa kuchaygani bilan bog'liq. Tarjima qilinayotgan matnlarda shaxs nomlari ko'p uchraydi. Bunday nomlar noto'g'ri tushunilsa, badiiy va madaniy mazmun zaiflashadi. Masalan, inglizcha *Mr. Brown* familiya orqali rasmiy murojaatni bildiradi. O'zbekcha *Yusufbek hoji* esa ism, hurmat va diniy-ijtimoiy mavqeni birga ko'rsatadi. Demak, antroponimlarning tarkibi va madaniy ma'nosi ham ochilishi kerak.

Tezisning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning strukturaviy va semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bir nechta vazifalar belgilandi: antroponim tushunchasining ilmiy mazmunini yoritish; ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs nomlarining tuzilishini ko'rsatish; badiiy asarlardan olingan antroponimlarni tahlil qilish; nomlarning ma'no, madaniyat va obraz yaratishdagi vazifasini aniqlash; ikki tildagi o'xshashlik va farqlarni umumlashtirish.

Tadqiqot obyekti sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs nomlari tanlandi. Tadqiqot predmeti sifatida ushbu antroponimlarning tuzilishi, ma'nosi va badiiy matndagi vazifasi olindi. Asosiy material sifatida Abdulla Qodiriyning *O'tkan kunlar*, Mark Tvenning *The Adventures of Tom Sawyer* va Charles Dickensning *Oliver Twist* asarlaridagi antroponimlar tanlab olindi. Bunday tanlov bejiz emas. Ushbu asarlarda shaxs nomlari qahramonning ijtimoiy holati, xarakteri va muhitini ko'rsatishda faol ishlatiladi.

Onomastika bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda nomlar tilning universal hodisasi

sifatida ko'riladi. *The Oxford Handbook of Names and Naming* kitobida nomlar barcha tillarda mavjud bo'lgan birliklar ekani va ular odamlar hamda joylarni aniqlashda asosiy vosita bo'lishi qayd etiladi.¹ Algeo va Algeo onomastikani mustaqil soha deb ko'rsatadi, lekin nomlar inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgani uchun bu soha boshqa fanlar bilan ham kesishishini ta'kidlaydi.² O'zbek antroponimikasi bo'yicha I. Koziyeva o'zbek shaxs nomlarini tarix, madaniyat va dunyoqarash bilan bog'liq birliklar sifatida izohlaydi.³ Shu qarashlar mazkur tezis uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

ADABIYOTLAR TAHLILI

Antroponimlar haqidagi ilmiy qarashlar bir nechta yo'nalishda shakllangan. Birinchi yo'nalishda nomlarning umumiy nazariyasi o'rganilgan. Carole Hough tahriri ostida chop etilgan *The Oxford Handbook of Names and Naming* asarida nomshunoslikning asosiy tarmoqlari, jumladan shaxs nomlari, joy nomlari, adabiy nomlar va sotsioonomastika haqida keng ma'lumot berilgan. Bu manba antroponimlarni alohida so'z sifatida emas, balki til, jamiyat va madaniyat bilan bog'liq hodisa sifatida o'rganishga yordam beradi.⁴

John Algeo va Katie Algeo tomonidan yozilgan "Onomastics as an Interdisciplinary Study" maqolasida onomastika boshqa fanlar bilan aloqador soha sifatida talqin qilingan. Tadqiqotchilar nomlar inson hayotining deyarli barcha jabhalarida qatnashishini ko'rsatadi. Ushbu qarash tezis uchun foydali, chunki ingliz va o'zbek antroponimlari faqat grammatik tuzilma sifatida emas, balki madaniy va ijtimoiy belgi sifatida ham tahlil qilinadi.⁵

O'zbek antroponimikasi bo'yicha Iqbol Koziyevaning 2024-yildagi "Research of

¹ Hough, Carole, editor. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, 2016.

² Algeo, John, and Katie Algeo. "Onomastics as an Interdisciplinary Study." *Names*, vol. 48, nos. 3-4, 2000, pp. 265-274.

³ Koziyeva, Iqbol. "Research of Anthroponymy of the Uzbek Language." *E3S Web of Conferences*, vol. 538, 2024, article 05019.

⁴ Hough, Carole, editor. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, 2016.

⁵ Algeo, John, and Katie Algeo. "Onomastics as an Interdisciplinary Study." *Names*, vol. 48, nos. 3-4, 2000, pp. 265-274.

Anthroponymy of the Uzbek Language” maqolasi muhim ahamiyatga ega. Maqolada o’zbek antroponimlarining leksik-semantik, tarixiy va etimologik xususiyatlari yoritilgan. Muallif shaxs nomlarida xalq madaniyati, dunyoqarashi va tarixiy xotirasi aks etishini ko’rsatadi. Mazkur tezisda o’zbek ismlarining diniy, oilaviy va ijtimoiy ma’nolarini tushuntirishda ushbu tadqiqotdan foydalanildi.⁶

Yuldasheva Makhzuna Omonillayevnaning 2025-yildagi maqolasida ingliz va o’zbek odam nomlari qiyosiy yoritilgan. Unda ingliz nomlarida Anglo-Saxon, Norman, lotin va yunon manbalari, o’zbek nomlarida esa turkiy, arab, fors va rus ta’siri ko’rsatilgan. Bu ma’lumotlar qiyosiy tahlil uchun tayanch bo’ldi.⁷

Adabiyotlar tahlili ingliz va o’zbek antroponimlari bo’yicha tadqiqotlar borligini ko’rsatadi. Biroq badiiy matnlardagi antroponimlarni strukturaviy va semantik jihatdan birga tahlil qilish hali ham dolzarb. Shu sababli nazariy ma’lumotlar badiiy matn misollari bilan birlashtirildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tezisda bir nechta ilmiy metoddan foydalanildi. Birinchi metod - strukturaviy tahlil metodi. Bu metod orqali antroponimlarning qanday qismlardan tuzilgani ko’rib chiqildi. Masalan, ingliz tilida *Tom Sawyer* shakli ism va familiyadan iborat. O’zbek tilida *Yusufbek hoji* shakli ism, hurmat bildiruvchi *-bek* qismi va diniy-ijtimoiy maqomni bildiruvchi *hoji* so’zidan tashkil topadi. Shu yo’l bilan har bir nomning tashqi tuzilishi aniqlanadi.

Ikkinchi metod - semantik tahlil metodi. Bu metod nomning lug’aviy yoki madaniy ma’nosini ochishga xizmat qiladi. Masalan, *Kumush* nomi o’zbek tilida qimmatbaho metall nomi bilan bog’liq bo’lib, go’zallik, poklik va qadrilik ma’nolarini uyg’otadi. Ingliz tilidagi *Twist* familiyasi esa Dickens asarida qahramon hayotining burilishlarga to’la ekanini eslatadi. Bunday tahlil nomning matndagi vazifasini tushunishga yordam beradi.

⁶ Koziyeva, Iqbol. “Research of Anthroponymy of the Uzbek Language.” *E3S Web of Conferences*, vol. 538, 2024, article 05019.

⁷ Yuldasheva, Makhzuna Omonillayevna. “Linguistic Features of Human Names in English and Uzbek Languages.” *Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science*, vol. 3, no. 1, 2025, pp. 211-217.

Uchinchi metod - qiyosiy tahlil metodi. Ingliz va o'zbek antroponimlari ism-familiya tartibi, ota ismi, familiya, hurmat shakli va diniy qatlam bo'yicha solishtirildi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

1-parcha. Manba: Mark Twain, *The Adventures of Tom Sawyer*.

*"Tom Sawyer came home."*⁸

Sodda tahlil. Ushbu parchada *Tom Sawyer* antroponimi ism va familiyadan tashkil topgan. *Tom* qisqa, oddiy va og'zaki nutqqa yaqin ism sifatida berilgan. *Sawyer* familiyasi esa inglizcha kasb nomidan kelib chiqqan bo'lib, yog'och arralovchi yoki arrakash ma'nosi bilan bog'liq.

Muhokama. Bu antroponim qahramonning xalq orasidagi oddiy bola ekanini ko'rsatadi. Familiyaning kasbga yaqinligi ingliz nomlash tizimida familiyalar ko'pincha kasb, joy yoki ajdod faoliyati asosida shakllanganini eslatadi. O'zbek tilida ham ayrim familiyalar kasb yoki ijtimoiy kelib chiqishga bog'liq bo'lishi mumkin, lekin zamonaviy o'zbek tizimida *-ov*, *-ev*, *-yev*, *-ova* kabi shakllar ko'proq uchraydi.

2-parcha. Manba: Charles Dickens, *Oliver Twist*.

*"Oliver Twist asked for more."*⁹

Sodda tahlil. *Oliver Twist* antroponimi ikki qismdan iborat: ism va familiya. *Oliver* ingliz tilida keng tarqalgan shaxs ismi hisoblanadi. *Twist* familiyasi esa "burilish", "egilish", "o'zgarish" kabi ma'nolarni eslatadi.

Muhokama. Dickens badiiy nom tanlashda ma'no kuchidan foydalangan. *Twist* familiyasi qahramon hayotidagi qiyinchilik, sinov va keskin burilishlarni eslatadi. Demak, ingliz badiiy matnida antroponim obrazning taqdirini oldindan sezdiruvchi vosita bo'lishi mumkin. O'zbek adabiyotida ham bunday holat uchraydi. Masalan, *Kumush* nomi qahramonning go'zalligi va qadrliligini kuchaytiradi.

3-parcha. Manba: Abdulla Qodiriy, *O'tkan kunlar*.

⁸ Twain, Mark. *The Adventures of Tom Sawyer*. American Publishing Company, 1876.

⁹ Dickens, Charles. *Oliver Twist*. Richard Bentley, 1838.

“*Otabek Marg’ilonga keldi.*”¹⁰

Sodda tahlil. *Otabek* antroponimi ikki qismdan tuzilgan: *ota* va *bek*. *Ota* so’zi hurmat, kattalik va oilaviy qadriyat bilan bog’liq. *Bek* qismi esa tarixiy jihatdan obro’, mavqe va hurmatni bildiradi.

Muhokama. Bu nom qahramonning odobli, hurmatli va ijtimoiy jihatdan e’tiborli shaxs sifatida qabul qilinishiga yordam beradi. O’zbek tilidagi antroponimlarda bunday ma’no qatlamlari ko’p uchraydi. Inglizcha *Tom* yoki *Oliver* kabi ismlar ko’proq shaxsni aniqlash vazifasini bajarsa, *Otabek* kabi o’zbekcha nomlarda madaniy baho ham kuchliroq seziladi.

4-parcha. Manba: Abdulla Qodiriy, *O’tkan kunlar*.

“*Kumush eshik oldida ko’rindi.*”¹¹

Sodda tahlil. *Kumush* antroponimi oddiy ot asosida shakllangan. Kumush o’zbek madaniyatida yorqinlik, poklik, nafislik va qadrlı narsa ma’nolari bilan bog’lanadi.

Muhokama. Badiiy matnda bu nom qahramonning tashqi va ichki go’zalligini kuchaytiradi. Ismning semantik maydoni obrazga mos keladi. Shu jihatdan o’zbek antroponimlarida tabiat, rang, qimmatbaho narsa va ijobiy fazilat nomlari faol ishlatiladi. Ingliz tilida ham *Rose*, *Lily*, *Grace* kabi ismlar o’xshash vazifani bajarishi mumkin, lekin o’zbek matnida bunday nomlar ko’pincha milliy estetik qarash bilan kuchliroq bog’lanadi.

5-parcha. Manba: Abdulla Qodiriy, *O’tkan kunlar*.

“*Yusufbek hoji sukut qildi.*”¹²

Sodda tahlil. *Yusufbek hoji* antroponimi bir nechta ma’no qatlamiga ega. *Yusuf* diniy va tarixiy ildizga ega ism. *Bek* hurmat va mavqeni bildiradi. *Hoji* esa haj amalini bajargan shaxsga nisbatan ishlatiladigan diniy-ijtimoiy nomdir.

Muhokama. Bu nom orqali qahramonning yoshi, obro’si, diniy maqomi va

¹⁰ Qodiriy, Abdulla. *O’tkan kunlar*. Toshkent, 1926.

¹¹ Qodiriy, Abdulla. *O’tkan kunlar*. Toshkent, 1926.

¹² Qodiriy, Abdulla. *O’tkan kunlar*. Toshkent, 1926.

jamiyatdagi hurmati seziladi. Ingliz tilida bunga yaqin vazifa *Mr., Sir, Lord* kabi birliklar orqali berilishi mumkin. Biroq *Yusufbek hoji* shaklida ismning o'zi ichida diniy va ijtimoiy qatlam birlashgan. Bu holat o'zbek antroponimikasining muhim xususiyatlaridan biridir.

6-parcha. Manba: Abdulla Qodiriy, *O'tkan kunlar*.

“*Zaynab indamay turdi.*”¹³

Sodda tahlil. *Zaynab* arabcha kelib chiqishga ega bo'lgan ayol ismidir. O'zbek tilida bu ism diniy-ma'naviy an'ana bilan bog'liq holda keng qo'llanadi.

Muhokama. Ushbu nom o'zbek antroponimlaridagi arabcha qatlamning kuchli ekanini ko'rsatadi. O'zbek nomlar tizimi turkiy, arab, fors va rus ta'siri bilan boyigan. Ingliz nomlar tizimida esa german, lotin, yunon, fransuz va bibliyaviy qatlamlar seziladi. Demak, har ikki tilda antroponimlar tarixiy aloqa va madaniy almashinuv natijasida shakllangan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida shaxs nomlari ko'pincha ism va familiya tartibida keladi. O'zbek tilida esa ism, ota ismi, familiya, hurmat shakli va diniy maqom bildiruvchi birliklar birgalikda ishlatiladi. Badiiy matnda antroponim obraz yaratishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek antroponimlari orasida strukturaviy hamda semantik farqlar mavjudligi aniqlandi. Ingliz tilida asosiy model ism + familiya shaklida ko'rinadi. O'zbek tilida esa ism + ota ismi + familiya yoki ism + hurmat bildiruvchi birlik shakllari faol ishlatiladi. Badiiy asarlarda ingliz antroponimlari ko'pincha qahramonning ijtimoiy kelib chiqishi, kasbi yoki taqdiriga ishora qiladi. O'zbek antroponimlari esa ko'proq milliy qadriyat, diniy qatlam, oilaviy hurmat va obrazning axloqiy bahosini ko'rsatadi.

¹³ Qodiriy, Abdulla. *O'tkan kunlar*. Toshkent, 1926.

XULOSA

Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning strukturaviy va semantik tahlili shuni ko'rsatdiki, shaxs nomlari har ikki tilda ham muhim til birligi hisoblanadi. Biroq ularning tuzilishi va ma'no yuklamasi bir xil emas. Ingliz tilida familiya tizimi va rasmiy murojaat shakllari kuchliroq namoyon bo'ladi. O'zbek tilida esa ismning ichki ma'nosi, ota ismi, hurmat bildiruvchi qo'shimcha birliklar va diniy-ijtimoiy belgilar alohida o'rin tutadi.

Tezida erishilgan asosiy natija shundan iboratki, antroponimlar faqat nomlash vositasi emas, balki madaniy ma'lumot tashuvchi birlik sifatida ko'rib chiqildi. Badiiy matnlar asosida olib borilgan tahlil nomlarning qahramon xarakteri, ijtimoiy mavqei va muallif maqsadini ochishda faol ishtirok etishini ko'rsatdi. Tезisning yangiligi ingliz va o'zbek antroponimlarini strukturaviy, semantik va badiiy kontekst asosida birgalikda tahlil qilishda ko'rinadi.

Amaliy taklif sifatida antroponimlarni tarjima va adabiy tahlil jarayonida alohida izohlash lozim. Ayniqsa *hoji, bek, xon, aka, opa* kabi birliklar oddiy qo'shimcha emas, balki madaniy ma'no beruvchi unsurlar sifatida tushuntirilishi kerak. Ingliz tilidagi familiyalar ham kasb, joy yoki tarixiy qatlam bilan bog'liq bo'lishi mumkinligi inobatga olinishi zarur. Tadqiqotning cheklovi shundaki, tahlil faqat uchta badiiy asar misollari bilan olib borildi. Kelgusida zamonaviy ingliz va o'zbek matnlari, hujjatlar, ommaviy axborot vositalari va real ism qo'yish amaliyoti asosida kengroq tadqiqot o'tkazish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Algeo, John, and Katie Algeo. "Onomastics as an Interdisciplinary Study." *Names*, vol. 48, nos. 3-4, 2000, pp. 265-274.
2. Dickens, Charles. *Oliver Twist*. Richard Bentley, 1838.
3. Hough, Carole, editor. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, 2016.
4. Koziyeva, Iqbol. "Research of Anthroponymy of the Uzbek Language." *E3S Web of Conferences*, vol. 538, 2024, article 05019.
5. Qodiriy, Abdulla. *O'tkan kunlar*. Toshkent, 1926.

6. Twain, Mark. *The Adventures of Tom Sawyer*. American Publishing Company, 1876.
7. Yuldasheva, Makhzuna Omonillayevna. “Linguistic Features of Human Names in English and Uzbek Languages.” *Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science*, vol. 3, no. 1, 2025, pp. 211-217.